

ULUSAL VE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİNİN YASAL DAYANAKLARI

İBRAHİM TURAN*

The Legal Bases of Religious Education in Turkey in terms of National and International Law

Abstract : When religious education is evaluated in terms of human rights and fundamental freedoms, it is seen that there are various practices in religious education in the world. While in some countries this subject do not exist because of secularisizm in educational system and it takes place in some countries as an optional course, and in some other countries as a mandatory course. It is also a controversial issue in Turkey because of similar reasons since the very beginning of the establishment of Republic. Instead of being evaluated on the basis of scientific perspective, it has been generally evaluated ideological and political considerations. Therefore, it has been seen legally as a problematic area throughout Republic period.

This article examines the legal bases of the religious education. In this context, it focuses on the definition and content of freedom of religion and conscience and tries to investigate legal bases of religious education in national and international law perspective.

Key Words: Religion, Religious Education, Freedom of Religion and Conscience.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi [i.turan@omu.edu.tr].

Özet: İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından değerlendirildiğinde, din eğitimi ve öğretimi konusunda dünyada farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Bu konu, bazı ülkelerde laiklik gerekçesi ile eğitim sistemi içerisinde yer almazken, bazılarında seçmeli, diğer bazılarında ise, zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Din eğitimi meselesi Türkiye’de de benzer nedenlerle, Cumhuriyetin kuruluşundan beri tartışma konusu olmuştur. Konu, bilimsel bir yaklaşımla değerlendirilmek yerine, genellikle ideolojik ve politik kaygılarla ele alınmış, bu nedenle de çoğu zaman hukuki açıdan sorunlu bir alan olarak görülmüştür.

İşte bu makalede, din eğitiminin hukuki temelleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle din ve vicdan özgürlüğünün tanımı ve kapsamı ele alınmış, ardından da ulusal ve uluslararası hukuk açısından din eğitiminin temelleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Din Eğitimi, Din ve Vicdan Özgürlüğü.

Giriş

78 Toplumsal yaşamın her alanında değişik tezahürleri ile karşımıza çıkan din olgusu, artık ulusal hukukun yanı sıra uluslararası hukukun da ilgi alanına girmiştir. Günümüzde insan haklarının gelişimine paralel olarak din ve vicdan özgürlüğü altında din eğitimi ve öğretiminin evrensel hukuk açısından temellerinin sorgulanması, çok kültürlü toplumsal yapıya sahip ülkelerde din öğretimi konusunun daha yüksek bir sesle tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Konuya uluslararası bağlamda yaklaşmayı zorunlu kılan nedenlerden birisi de dinlerin, mezheplerin, kiliselerin ve felsefi grupların uluslararası düzeyde örgütlenmeleridir.¹ Bu bağlamda din eğitimi ve öğretiminin hangi hukuki dayanaklara göre ve nasıl yapılacağı konusu da uluslararası hukuk açısından tartışılan bir konu olmaktadır.

Temel insan hakları bağlamında din ve vicdan özgürlüğü içerisinde değerlendirilen din eğitimi ve öğretimi konusu, kimi ülkelerde laiklik gerekçesi ile eğitim sistemi içerisinde yer almazken kimi ülkelerde bu ders seçmeli dersler arasında, kimi ülkelerde ise, zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Bu açıdan din eğitimi ve öğretimi konusunda ülkeler

¹ Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte Yay., Ankara 2002, s. 6.

arasındaki farklılık, her ülkenin kendi siyasi, sosyal ve kültürel geçmişi ve ihtiyaçlarındaki farklılığın bir neticesi olarak bu konuda ortak bir noktada birleşilemediğini göstermektedir. Ancak din eğitimi ve öğretimi konusunda farklı yaklaşımların benimsendiği II. Dünya Savaşından bu yana ortaya konulan temel insan hakları belgelerinin hemen hepsinde din ve vicdan özgürlüğüne yer verildiği görülmektedir. Türkiye'nin de imza koyduğu bu belgeler din ve vicdan özgürlüğü bağlamında din eğitimi ve öğretiminin nasıl yapılması gerektiği hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere, Birleşmiş Milletler Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Diğer Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmelerinde din eğitimi ve öğretimi konusunda ortaya konulan yaklaşımlar, Türkiye'de de ilgili konunun hangi hukuki zeminde ve nasıl yapılması gerektiği yönündeki tartışmalarda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de bu yöndeki tartışmaların uzlaşma ile çözümlenebilmesi için, uluslararası temel insan hakları metinlerinde ortaya konulan yaklaşımlar ile ulusal hukukta din ve vicdan özgürlüğü ve bu bağlamda din eğitimi ve öğretiminin yerini tespit etmek gerekmektedir.

İşte bu makalede, öncelikle din ve vicdan özgürlüğünün tanımı ve kapsamı ele alınacak, ardından sırasıyla uluslararası belgelerde ve ulusal hukukta din ve vicdan özgürlüğü bağlamında din eğitimi ve öğretiminin hukuki temelleri ortaya konulacaktır.

A. Din ve Vicdan Özgürlüğü: Tanımı ve Kapsamı

İnsanlık durumunun ayrılmaz bir parçası olan özgürlük, tanım olarak, "kişinin kendi yapmak veya olmak istediği bir şey konusunda insan yapısı veya insani müdahale ile değiştirilebilir herhangi bir tahdit veya kısıtlama altında olmaması" durumu şeklinde ifade edilirken, başka bir açıdan "herhangi bir keyfi kısıtlama olmaksızın insanın olabildiğince geniş seçenekler arasında tercihte bulunabilme kapasitesi" olarak da ta-

nımlanabilmektedir.² Ancak bu, “özgürlük” kavramının alternatif bir tanımı olmaktan çok kısıtlanmamışlık anlamında özgürlüğün tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir.

Günümüzdeki anlamıyla, kişinin insan olması temeline dayanan insan hakları, esasında özgürlük hakları olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan insan haklarının nihai amacı, siyasi iktidarın bireyler üstündeki baskısını en aza indirmek ve bu yolla kişilerin cebre maruz kalmadan tercihte bulunabilme kapasitesini artırmaktır. Sivil haklar ise, bu özgürlük alanının temelini teşkil etmektedir.³

Sivil haklar, günümüz demokratik toplumlarının vazgeçilmez özgürlük alanlarının çekirdeğini oluştururken; bu haklar içerisinde yer alan başlıklardan birisi de din özgürlüğüdür.

Din özgürlüğü konusunda, içinde farklı yaklaşımları barındıran çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bunlar içerisinde iki tanım; inananları merkeze alan dini yaklaşım ve inananları da işin içine katan din dışı yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşıma göre din özgürlüğü, “herkesin inanıp kabul ettiği din ve mezhebin ayin ve ibadetlerini serbestçe yapabilmesi ve bu hususta hiçbir müdahaleye, hakaret ve işkenceye uğramaması”⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Bu, inanan bireye inanma hakkı ve inandığı dinin gereklerine uygun olarak yaşama hakkı tanınmasına imkan sağlayan bir tanımlamadır. Ancak görüldüğü üzere bu tanımlama sadece inananları kapsamı bakımından eksik kalmaktadır. İkinci tanımlama ise, inananlarla birlikte din dışı inançları ya da inananları da ifade etmektedir. Buna göre, din özgürlüğü “inançsızlıkla, önerilenler içinde bir dine katılma arasında tercih serbestliği ve dinin gereklerini bireysel veya toplu uygulama serbestliği”⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Bu ikinci tanımlamadan çıkan sonuca göre, din özgürlüğü inanan bireyle-

² Mustafa Erdoğan, “Sivil özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Demokratik Hukuk Devletinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, (63-80), ss. 63-64.

³ Erdoğan, “Sivil özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü”, s. 65.

⁴ Cemal Anadol, *Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Burak Yay., İstanbul 2001, s. 20.

⁵ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, 6. Basım, Ankara 2002, s. 364.

ri ifade ettiği gibi inanmayan ve din dışı bireyleri içine alan daha genel bir tanımlamadır. Zira tam olarak din özgürlüğünden bahsedebilmek için, bu özgürlüğün inananlar kadar inanmayanları da kapsamı gerekmektedir.

Bu özgürlük alanının kapsamı, Erdoğan'ın ifadesiyle insanın iki yönüyle ilgilidir. Bunlardan birincisi herhangi bir kanaate sahip olmak (vicdan özgürlüğü) iken; diğeri bu kanaatin dışı vurulması (izhar)'dır. Dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğünün kapsamı, insanın bu iki yönünden hareketle dört şekilde kendini göstermektedir. Bunlardan ilki (bir dine inanma veya inanmama özgürlüğü) vicdani özgürlükle ilgili iken; diğeleri (dinin gereklerini yerine getirme, dini tebliğ ve telkin etme, dini öğretim ve eğitim özgürlüğü) inancını dışı vurma özgürlüğü ile ilgilidir.

Bir Dine İnanma veya İnanmama Özgürlüğü: Bu özgürlük, bireylerin bir dine inanmasını veya inanmamasını güvence altına almaktadır. Dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğü, bir dine inananlar kadar inanmayanları, din değiştirenleri ya da dinden çıkanları, kayıtsız kalanları ve agnostikleri temel insan hakları bağlamında koruma altına alırken, bir dine inanlar arasında da mezhebine, bağlı bulunduğu cemaate veya bağımsız olmasına göre yapılacak ayrımcılığı yasaklamaktadır.⁶ Kaldı ki, bu özgürlük alanı uluslararası insan hakları belgelerinde de koruma altına alınmıştır.

Dinin Gereklerini Yerine Getirme Özgürlüğü: Din ve vicdan özgürlüğü, esasında yalnızca bireylerin vicdani kanaatlerini güvence altına almakla tamamlanmış olmamaktadır. Bunun yanında inananların, bireysel ve toplumsal yaşamda inançlarının gereklerini yerine getirme özgürlüğünü de içermektedir. Bunların başında da bireysel ya da toplu olarak ibadet etme ve dinin, inanan kişiye yüklediği toplumsal yaşamla ilgili ödevler gelmektedir.⁷

⁶ Bkz. Berke Özenç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, Kitap Yay., İstanbul 2006, ss. 28-29.

⁷ Erdoğan, "Sivil özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü", s. 67.

Dini Tebliğ ve Telkin Etme Özgürlüğü: Kişinin dinini yaymak üzere inancını başkalarına anlatması (tebliğ) ve telkinde bulunması, inancın izharı niteliğinde olup din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Nitekim AİHM, Kokkinakis davasında⁸ Yunanistan'a karşı verdiği kararda, dini telkinin "ikna" hakkını da kapsadığına vurgu yaparak, bu özgürlük alanına işaret etmiştir.⁹

Dini Öğretim ve Eğitim Özgürlüğü: Bütün uluslar arası belgelerde din ve vicdan Özgürlüğünün eğitim-öğretim hakkını da kapsadığı görülmektedir. Burada din eğitimi ve öğretimi özgürlüğü bakımından önemli olan iki temel nokta bulunmaktadır. İlk olarak, ebeveynin kendi inançları doğrultusunda çocuklarının dini eğitim almalarını sağlama hakkı vardır. İkinci olarak ise, ebeveynin dini veya felsefi kanaatlerine aykırı bir din eğitimi ve öğretiminin yapılması din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğudur.¹⁰

82

OMÜİFD

Sonuç olarak, din ve vicdan özgürlüğü meselesi, Batıda insan hakları düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Ortaçağın skolastik düşünce sisteminden 18. yüzyıl aydınlanmasına kadar hemen her dönemde tartışma konusu olmuş bu özgürlük alanı, 20. yüzyıla gelindiğinde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını yaşamış Batının, insan hakları konusundaki kararlı tutumun sonuçları olarak ortaya konulan uluslararası hukuk metinlerinde de ifadesini bulmuştur.

⁸ Minos Kokkinakis, 1939 yılında Yehova Şahitliği'ni kabul ederek dinini değiştirdikten sonra proselitizm (bir kimseyi doğrudan ya da dolaylı olarak ikna yoluyla kendi dinine döndürmeye çalışmak) yüzünden defalarca tutuklanmış ve bunların bir kısmında da hapis yatmıştır. Son olarak 1986'da, kocası Ortodoks kilisesinde kantör olarak çalışan bayan Kyriakaki'yi evlerine davet etmiş ve orada (dinsel konularda) tartışmışlardır. Bu olay üzerine bayan Kyriakaki'nin kocası polise şikayette bulunmuştur. Şikayet üzerine polis Kokkinakis ailesini tutuklamış ve sevk edildikleri mahkeme tarafından dört ay hapis cezasına çarptırılmışlar, bu ceza daha sonra 10.000 Drahmi para cezasına çevrilmiştir. Bunun üzerine Minos Kokkinakis davayı AİHM'ne taşıyarak Yunanistan aleyhine şikayette bulunmuştur.

⁹ Özenç, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁰ Erdoğan, "*Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü*", s. 69.

B. Uluslararası Belgelerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

Batının temel değerlerinden birisi olan insan hakları konusu, günümüzde yerel ölçekten evrensel ölçüğe doğru bir gelişim kaydetmiş, batı dışındaki diğer toplumlar için de önemli bir konu alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda mesele artık devletlerin bir iç hukuk sorunu olmaktan çıkıp uluslararası hukukun ilgi alanına girmiştir. Bu nedenle 21. yüzyılın en önemli konularından birisi hiç şüphesiz insan hakları konusunda yaşanan gelişmeler olacaktır. Zira 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile birlikte, insan hakları konusu ulus devletlerin sınırlarını aşmış, artık uluslararası bir boyut kazanmıştır.¹¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı gibi temel insan hakları belgelerinin birçok ülke tarafından imzalanarak uygulamaya konulması, içinde bulunduğumuz çağın bu açıdan önemli gelişmelere sahne olacağı düşüncesini uyandırmaktadır.

Günümüzde insan haklarının tarihsel gelişimini ortaya koyan çalışmalara bakıldığında, bu hakların 17. yüzyıldan itibaren ciddi ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Nitekim insan haklarının gelişimi konusunda yapılan sınıflandırmalar da bunu teyit etmektedir. Genel kabul gören sınıflandırmaya göre, insan hakları bugün 17 ve 18. yüzyılda ortaya çıkan birinci kuşak haklar, 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkan ikinci kuşak haklar ve 21. yüzyılda gündeme gelen üçüncü kuşak haklar olarak tasnif edilmektedir. Birinci kuşak haklar, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, düşünce ve ifade hürriyeti, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakkı, eşitlik, dernek kurma hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı ve kamu hizmetine girme hakkı gibi klasik haklardan oluşmaktadır. Bu haklar negatif haklar olarak da bilinmekte ve esasında devletin insana müdahale etmemesini ifade etmektedir. Bu da insanın özgür olma durumunu garantiye almaktadır. Ancak devletin karışmaması, özgürlüğü tam olarak tesis etmede yetersiz kaldığı için sosyal haklar olarak da bilinen ikinci kuşak haklar ortaya çıkmıştır. Devletin sorumluluk almasını gerektiren bu haklar sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, konut, çalışma hakkı

¹¹ Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yay., Ankara 1987, s. 13.

ve ailenin korunmasını içine almaktadır. Bu haklarla birlikte, birinci kuşak haklardan yararlanamayan geniş kitlelerin haklarının korunması mümkün olmuştur. İlk iki gruptaki hakların yeterli olduğu düşünülmüşse de zamanla ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle üçüncü kuşak haklar gündeme gelmiştir. Dayanışma hakları da denilen bu sınıf haklar devlet ve bireyin işbirliğini zorunlu kılmıştır Çevrenin ve ortak mirasın korunması, gelişme ve barış hakkı artık günümüzde insan hakları düşüncesinin geldiği noktadır. Bütün bu hakların hepsi özünde insanın onurunu korumayı amaçlayan ideal yaklaşımlardır.¹²

Bu başlık altında, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir ivme kazanan insan hakları konusunda ortaya konulan bazı temel hukuk belgelerine yer verilecektir. Bunlar; Birleşmiş Milletler Şartı (1945), İnsan Hakları Evrensel Beyanname (1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966), Din veya İnanca Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (1981), Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) ve AB Temel Haklar Şartı (2000) şeklinde sıralanmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) Şartı (1945): BM Antlaşması olarak da bilinen şart, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 ülke tarafından 26 Haziran 1945'te imzalanmış ve 24 Ekim 1945'te de yürürlüğe girmiştir. 25 Nisan 1945'te tarihindeki San Francisco Konferansında Şili, Yeni Zelanda, Küba, Norveç ve Panama delegeleri, Şarta, din ve vicdan özgürlüğüne işaret eden açık ve ayrıntılı hükümler konulması için çaba gösterecekleri de bu gerçekleşmemiştir.¹³ BM Şartında din ve vicdan hürriyetini ifade eden açık bir madde bulunmamakla birlikte bu, dine ya da dini özgürlüklere hiç referans verilmediği anlamına da gelmemektedir. Şartın "Amaçlar ve Prensipler" başlığı altında 1. maddenin üçüncü paragrafı şöyledir: "Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl

¹² Geniş bilgi için bk. Ferzan Durul, *Küreselleşme ve İnsan Hakları*, Toroslu Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul 2008, ss. 83-89.

¹³ Roger Clark, "The United Nations and Religious Freedom", *NYU Journal of International Law and Politics*, Vol: 11, No: 2, 1978, s. 199'dan aktaran Akif Emre Öktem, *a.g.e.*, s. 102.

nitelikteki uluslararası sorunları çözmeye ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak”¹⁴ Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, BM Şartının amaçlarından birisi de herhangi bir din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamaktır. Bunun yanında 13. maddenin 1/b paragrafında ise, Genel Kurul’a, din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak için ön ayak olma ve bu amaçla tavsiyelerde bulunma görevi yüklenmektedir. Ayrıca BM Şartının 55/c maddesinde, herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasının kolaylaştırılması BM’nin görevleri arasında sayılırken, 56. madde de, 55. maddede sayılan amaçlara ulaşmak için üye devletlere, ayrı ayrı veya birlikte olmak üzere teşkilatla işbirliği yapma yükümlülüğü getirilmektedir.¹⁵

İlgili maddelerden de anlaşılacağı üzere, söz konusu hükümler dolaylı olarak din özgürlüğüne işaret etmektedir. Şartta, temel hak ve özgürlüklerin uygulanmasında getirilen ayrımcılık yasağı, aynı zamanda dini ayrımcılığı da kapsamaktadır. Diğer uluslararası belgelerde din ve vicdan hürriyeti ve bu bağlamda din eğitimi alma hakkının insan hakları ve temel özgürlükler arasında zikredildiği düşünüldüğünde, BM Şartının da dolaylı olarak din ve vicdan hürriyetine atıfta bulunduğu sonucuna varılabilmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948): 10.12.1948 tarihinde BM Genel Kurulu’nun Paris’te yapılan oturumunda 30 madde olarak kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, 2. maddesiyle, içinde dinin de yer aldığı çeşitli sebeplerle yapılacak tüm ayrımcılık yasaklanırken, din ve vicdan özgürlüğü ayrı bir başlık altında (18. madde) ele alınmaktadır. İlgili maddede; “Herkes, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

¹⁴ *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*, San Francisco 1945, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf> (22.12.2010)

¹⁵ Bk. *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*, San Francisco 1945, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf> (22.12.2010).

hakkına sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme, dinini veya inancını tek başına veya topluca, açık veya özel olarak, öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle izhar etme hürriyetini içerir.”¹⁶ denilmektedir. Bu madde ile ilgili önemli hususlardan birisi din ve vicdan özgürlüğünün din ya da inancını değiştirme hakkını kapsıyor olmasıdır. Nitekim bu maddenin görüşmeleri sırasında başta Suudi Arabistan olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden bazı itirazlar gelmiştir. Bu itirazların temel argümanı ise, bu maddeye dayanarak, gelişmekte olan ülkelerin misyonerlik faaliyetleri yoluyla kolonileştirilme zemininin hazırlanabileceği endişesiydi.¹⁷

Bildirgede ikinci önemli husus ise, herkesin öğretim yoluyla da inancını açığa vurabileceğinin garanti altına alınmasıdır. Bildirgenin 26. maddesinin 2. paragrafı, öğretimin bütün milletler, ırk ve dini gruplar arasında anlayış ve hoşgörüyü teşvik etmesini öngörürken 3. paragraf ise, anne-babanın, çocuklarına verilecek eğitimin türünü belirleme hakkını haiz olduğunu ifade etmektedir.

Bildirgenin 18. maddesinde tanınan haklar 29. maddenin 2. Paragrafında; “Herkes hak ve özgürlüklerini kullanırken, sadece başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refah gereklerinin karşılanması maksadıyla kanunla belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.” denilmek suretiyle bu hakkın sınırsız olmadığı ifade edilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında din eğitimi açısından da önemli hakları içermektedir. Özellikle 18. madde, öğretimi de içeren özgürlük alanları oluştururken, 26. maddenin 3. paragrafı, anne-babaya, çocuklarına kendi inançları çerçevesinde eğitim verme hakkı tanımaktadır.

¹⁶ *The Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml#a18> (23.12.2010).

¹⁷ Carolyn Evans, *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2003, s. 36.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950): Birleşmiş Milletlerin, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni kabul etmesini müteakip Avrupa Konseyi¹⁸ de ilgili bildiriye esas alan bir temel belge hazırlamıştır. Asıl adı *İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi* olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Konseyi tarafından 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanarak 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁹ Sözleşme, 3 bölüm (I. Bölüm: Haklar ve Özgürlükler, II. Bölüm: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve III. Bölüm: Çeşitli Hükümler), 59 madde ve ek protokollerden oluşmaktadır.²⁰

Avrupa Konseyi üyesi olan 187 devlet AİHS'yi imzalamıştır. Bu ülkeler içerisinde yer alan Türkiye de, 10 Mart 1954'te sözleşmeyi şartlı olarak onaylamıştır. Türkiye'nin Sözleşmeye ihtirazi kayıt koymasının sebebi, AİHS'nin 1 No'lu Ek Protokolünün 2. maddesidir. İlgili maddede "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneyeceği görevlerin yerine getirilmesinde, anne ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı duyar." şeklinde ifade edilen eğitim hakkının, Türkiye'deki 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun hükümlerini ihlal etmeyeceği belirtilmiştir.²¹ Ayrıca Türkiye, 28 Ocak 1987 tarihinde de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne bireysel başvuru hakkını tanımış, Mahkemenin zorunlu yargı yetkisini ise, 28 Ocak 1990'da kabul etmiştir.²²

¹⁸ Buradaki "Avrupa Konseyi" (Council of Europe) ifadesi Avrupa Birliği'nin temel organlarından olan "Avrupa Konseyi" (European Council) ile karıştırılmamalıdır.

¹⁹ Kapani, *a.g.e.*, s. 44; Ahmet Mumcu, Elif Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2005, s. 77.

²⁰ Bk. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf>

²¹ *Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri*, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Yay., Ankara 2001, s. 333.

²² Yasemin Özdek ve Emine Karacaoğlu, "Turkey", *Fundamental Rights in Europe*, Robert Blackburn and Jörg Polakiewicz (Ed.), New York: Oxford University Press, 2001, s. 879.

Din ve vicdan özgürlüğü meselesi sözleşmenin 9. maddesinde düzenlenmiştir. İlgili maddenin 1. ve 2. fıkralarında “Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.”, “Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlandırılabilir.” denilmektedir.²³ Görüldüğü üzere 9. Maddenin 1. Fıkrası, herkesin tercihine göre, bir dine ya da inanca sahip olma veya onu benimseme ile herhangi bir dine ya da inanca sahip olmama özgürlüğünü açık bir şekilde ifade ederken; 2. Fıkra, bu özgürlük alanının sınırlarını belirlemektedir. Buna göre, din ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılmasında gözetilen hususlardan kamu güvenliği ve kamu düzeni ibareleri oldukça muğlak kalmaktadır. Erdoğan’a göre bu haklara yapılacak müdahalenin keyfilikten çıkarılabilmesi için bu muğlaklığın giderilmesi gerekmektedir.²⁴

88

OMÜİFD

Sözleşmenin, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 9. Maddesinin dışında konu ile doğrudan bağlantılı olan diğer bir mesele de hiç şüphesiz din eğitimi ve öğretimi konusudur. 9. maddede yer alan “öğretim” kelimesinin okullarda yapılan öğretimin dışında dinini açıkça söyleme ve öğretim yoluyla başkalarını ikna etme hakkına varan geniş bir anlam ifade ettiği belirtilmektedir.²⁵ Dindar bir birey için bunlar birer özgürlük alanı olarak kabul edilirken, din eğitimi almak istemeyen ya da kendi inancı ya da felsefesine uygun eğitim almak isteyen bireyler için de sözleşmenin 1 no’lu protokolünün 2. maddesinde devlete, eğitim-öğretim görevini yerine getirirken, ebeveynin dini ve felsefi inancını dikkate alma zorunluluğunu getirmektedir. Bu zorunluluk devlete iki görev yüklemek-

²³ *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (13.05.2009)

²⁴ Erdoğan, “Sivil özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü”, s. 73.

²⁵ Mustafa Erdoğan ve Diğerleri, *İnsan Hakları*, Matus Basımevi, Ankara 2006, s. 62.

tedir. Bunlardan birincisi, ebeveynin çocuklarına din eğitimi ve öğretimi verme hakkının engellenmemesi, ikincisi ise, okullardaki din derslerinin planlanması ve içeriklerinin belirlenmesinde ebeveynin dini ve felsefi inançlarının dikkate alınmasıdır. Ayrıca ebeveynin dini ve felsefi inançlarına aykırı buldukları din derslerinden çocuklarının muaf tutulmasını isteme hakları da bulunmaktadır.²⁶

AİHM kararlarına bakıldığında, ilgili sözleşmenin 9/1. maddesindeki özgürlüklerin, 9/2. maddede ifade edilen bazı durumlarda devlet tarafından sınırlandırılabilceğini göstermektedir. Ancak eğitim-öğretim hakkını düzenleyen Ek Protokolün 2. maddesinde hiç kimsenin eğitim-öğretim hakkından mahrum bırakılmayacağı hükmü dikkate alındığında asıl olanın eğitim-öğretim hakkından mahrum olmamak ya da bireyin özgürlüğü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 9. maddenin 1. ve 2. fıkrası birlikte değerlendirildiğinde, devletin güvenliği ile bireyin özgürlüğünün nerede başlayıp nerede bittiği meselesinin, burada gözetilen en önemli nokta olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle din eğitimi açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, din eğitimi ve öğretiminin ülkeden ülkeye, zorunlu seçmeli gibi farklılıklar göstermesi de sosyal ve kültürel şartların ötesinde belirli ölçüde güvenlik ve özgürlük arasındaki ilişkiye yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Ek Protokolün 2. maddesinin 1. cümlesinde hiç kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılmayacağı belirtilmiştir. Buradan devletin kimseyi, eğitim olanaklarından mahrum bırakacak girişimlerde bulunamayacağı hükmü çıkarken, aynı maddenin ikinci cümlesinde, devletin kimseye belirli bir eğitimi dikte etme gibi bir zorunluluğu ya da görevinin bulunmadığı ifade edilmektedir.²⁷ Yani buradan anlaşılmaktadır ki, devlet eğitim yoluyla, hiç kimsenin dini ya da felsefi yaşantısını olumlu ya da olumsuz yönde değiştirmeyi amaçlayan telkinlerde bulunamaz. Nitekim bu tür telkinlerin en fazla uygulama alanı bulunduğu yer eğitim-

²⁶ Zühtü Arslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topululuğu, Ankara 2005, s. 64.

²⁷ Remzi Y. Kınal, *Vatandaşlık Bilgisi*, Mikro Yay., Ankara 2002, s. 57.

öğretim ortamıdır. İşte bu noktada 9. madde, devletin eğitim öğretim ortamında yürüttüğü sistematik telkinler karşısında, bireylerin dini veya felsefi inançlarını ve kanaatlerini değiştirmeye yönelik uygulamalara karşı bir koruma sağlamaktadır. Ancak buradan ailelerin dini ya da felsefi her bilginin ders programlarına dahil edilmesine yönelik itiraz hakkının olduğu yönünde bir sonuç da çıkmamaktadır. Burada önemli olan husus, devletin demokratik ve çoğulcu toplumların yapısına uygun olarak herhangi dini veya felsefi bir inancı empoze etmemesidir. Yani verilecek bilginin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir biçimde aktarılmasıdır.²⁸

Devletin din eğitimini verme biçimi, zorunlu din eğitimi meselesini de gündeme getirmektedir. Zira verilecek olan din dersleri zorunlu mu yoksa seçmeli mi olmalı? Hatta okullarda hiç mi yer almamalı? Bu konu 9. madde çerçevesinde etraflıca tartışılabilir. Ancak burada tartışmadan öte, AİHM'nin, ilgili sözleşmenin 9. maddesini zorunlu din eğitimi bağlamında yorumlama biçimi ya da bu konuda ortaya koyduğu içtihat, konunun daha anlaşılabilir olması bakımından bize önemli bir veri sağlamaktadır. Zira mahkemenin 2001 yılında Saniewski davasında²⁹ verdiği karar, üzerinde durmaya değerdir. Mahkeme, verdiği kararda, din derslerinin isteğe bağlı verilmesinin ya da zorunlu olması halinde ise, öğrenciye muafiyet olanağının sağlanması durumunda bunun, sözleşmenin 9. maddesine aykırı olmayacağını belirtmiştir.³⁰ Mahkemenin verdiği bu hükümden hareketle bir değerlendirme yapılacak olursa, zorunlu din eğitiminin, bu dersi almak istemeyen öğrenciye muafiyet hakkı tanınmak kaydıyla tek başına ilgili maddeye aykırı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

90

OMÜİFD

²⁸ Özenç, *a.g.e.*, s. 41.

²⁹ Polonya vatandaşı olan Bartosz Saniewski, ateist olduğunu belirterek, devam ettiği devlet okulunda din/ahlak dersini almak istemediği halde kendisinin bu dersi almaya zorlandığı ve bunun düşünce ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesi ile AİHM'ne Polonya aleyhine dava açmıştır.

³⁰ Mahkemenin verdiği karar için bkz. Saniewski v. Poland, 26.06.2001, 40319/98, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=670116&portal=bkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> (15.06.2009)

Muafiyet hakkı tanımak için ise, belirli bir koşul ortaya konulmamıştır.³¹ Bu sebeple isteyen herkesin bu dersten muaf olabileceği anlaşılmaktadır.

Ek Protokolün 2. maddesi ile 9. madde çerçevesinde, din eğitimi ve öğretimi hakkı açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Devlet din eğitimi ve öğretimi konusunda, bu eğitimi almak isteyen bireylere karşı yasaklayıcı bir tutum içerisine giremeyeceği gibi, ailenin dini ve felsefi inançlarına aykırı bir din eğitimi ve öğretimi de veremez. Hatta aynı dini ve felsefi inancı benimsemiş olsa bile, o dinin ya da inancın mensupları istemediği sürece zorla bir din eğitimi ve öğretimi uygulamasına da gidemez. Ders programlarını hazırlarken herhangi bir dini, mezhebi veya felsefi bir inancı dikkate alarak program hazırlayamaz. Bunun yerine her dine veya inanca eşit mesafede duran çoğulcu bir program hazırlamak ve uygulamak zorundadır. Durum bu kadar açık gibi görünmesine rağmen, AİHS'ye imza atan ülkelerin din eğitimi konusunda farklı uygulamalarda bulunmaları, ülkelerin içinde buldukları siyasal, sosyal ve kültürel şartlara ve/veya devletin güvenliği ile bireyin özgürlüğü arasındaki ince çizgiye işaret etmektedir.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966): BM İnsan Hakları Komitesi tarafından hazırlanarak, 16 Aralık 1966 tarihinde genel kurulda kabul edilen ve 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan "Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"nin, beyanlar ve çekince³² ile onaylanması uygun bulunmuştur.³³

³¹ Özenç, *a.g.e.*, s. 44.

³² Türkiye'nin Sözleşmeye koyduğu çekince maddesi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşmenin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar." Beyanlar ve Çekinceler için bk. *Resmî Gazete*, tarih: 21.07.2003, sayı: 25175.

³³ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna dair 04.06.2003 tarih ve 4868 No'lu Kanun, <http://www.yargitay.gov.tr/content/view/147/80/> (23.12.2010)

Diğer uluslararası belgelerde olduğu gibi Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmede de din ve vicdan özgürlüğü ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Sözleşmenin özellikle 18. maddesi bu açıdan önem arz etmektedir. İlgili madde şöyledir:

1- Herkes, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama ve öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2- Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3- Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlandırmalara tabi tutulabilir.

4- Bu sözleşmeye taraf olan devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.³⁴

İnsan Hakları Komitesi, 18. Madde ile ilgili olarak 1993 yılında çıkardığı 22 no'lu genel yorumda "her türlü din ya da inancın açıklanmasının yanı sıra, tanrılı, tanrısız dinler ile ateist inançları" da koruma altına almıştır.³⁵ Böylece tüm inanç sistemleri, (ateizm, agnostisizm vb.) herhangi bir dine ayrıcalık tanımaksızın din ve vicdan hürriyeti kapsamına dahil edilmiştir.

³⁴ *International Covenant on Civil and Politics Rights*, <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (23.12.2010)

³⁵ Raija Hansky, Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesinin Emsal Kararları*, Defne Orhun (Çev.), İstanbul 2005, s. ix'den aktaran Emine Keskiner, "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, Yıl: 2010, (ss. 5-24) s. 9.

Sözleşme, 18. madde ve 22 no'lu genel yorumla hem din ve vicdan özgürlüğüne açık bir şekilde atıfta bulunmakta hem de geniş bir yorumla tüm dini ve felsefi inanç ve kanaatlere saygı duymakla birlikte onların da bu haklardan yararlanmalarını güvence altına almaktadır. Konuya din eğitimi açısından bakıldığında, 18. maddenin 4. paragrafı, anne-babanın ve vasilerin, çocuklarına, kendi inançları doğrultusunda dini ve ahlaki eğitim verme hakkını da garanti altına almaktadır. Görüldüğü üzere bu hak, dini ve ahlaki eğitimin anne-baba veya vasi tarafından verilmesini garanti altına aldığı gibi bunu devletten talep etme hakkını da saklı tutmaktadır.

Din veya İnanca Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (1981): BM Şartının temel prensiplerinden birisi, her insanın doğasında bulunan insanlık onuru ve eşitliktir. Bütün üye devletler, bu iki temel düsturdan hareketle ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapmaksızın herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden eşit bir şekilde yararlanmasını, bunlara saygı gösterilmesini ve bunlara uyulmasını sağlamak için taahhüt altına girmişlerdir.³⁶ Bu taahhütlerin bir sonucu olarak, Din veya İnanca Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, BM Genel Kurulu'nun 25 Kasım 1981 tarih ve 36/55 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bu bildirin temelinde Ekonomik ve Sosyal Konsey nezdinde "Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması"na ilişkin bir alt komisyon tarafından özel raportör olarak atanan Arcot Krisnaswami'nin özel bir önemi vardır. Nitekim Krisnaswami, hazırladığı raporda, din özgürlüğüne getirilebilecek meşru sınırlama hallerini ortaya koymaya çalışırken insan kurban etme, kendi kendini yakma, sakatlama, köleleştirme, fuhşa zorlama ve çok eşlilik gibi bazı uygulamaları buna örnek olarak göstermiştir. Raportör, din ve inancın tezahürleri olarak da ibadet, ayin alayları, hacca gitmek, dini eşya ve sembol kullanmak, dini bayram ve tatil günleri, özel yemek rejimi, din adamı yetiştirme, dini

³⁶ *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, Proclaimed by General Assembly Resolution 36/55 of 25 November 1981, <http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm> (24.12.2010)*

inançla bağdaşmayan uygulama ve yükümlülüklerden (yemin etmek, askerlik hizmeti, zorunlu tıbbi müdahale vb.) kaçınmak gibi bazı durumları örnek vererek sınırlama getirilebilecek ve/veya getirilemeyecek hususları ortaya koymaya çalışmıştır.³⁷

Bildirge, içerik olarak, temel insan hakları belgelerinde yer alan genel ifadeleri ayrıntılı olarak yorumlamaktadır. Sekiz maddeden oluşan bildirgenin 1-6. maddeleri arası, insan haklarının din ve vicdan özgürlüğü alanındaki asgari standartlarını belirlemektedir. Bildirgenin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 1. maddesi ise, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 18. maddesini model almış görünmekle birlikte diğer belgelerde olduğu gibi, bireyin içsel dünyası (forum internum) ve dışsal alan (forum externum) ayırımına yer vermiştir. İlgili maddenin 2. paragrafında, din ve inanç özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik her türlü baskı ve eylem yasaklanmaktadır. Ancak 3. paragrafında “başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için” bu hakkın kısıtlanabileceği belirtilmiştir.³⁸ Bu ifade, muallak bir duruma işaret ederken, başkalarının hak ve özgürlükleri ile dini özgürlüklerin çatışabileceği izlenimi vermektedir. Bildirgenin 2. maddesinde hiç kimsenin din ya da inancı sebebiyle devlet, kişi ya da kurumlar tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı belirtilmektedir.

Bütün devletlere din ya da inanca dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırma yükümlülüğü getiren 4. maddede, devletin bütün tedbirleri alması bir yükümlülük olarak getirilmektedir. Bu noktada devletin alacağı tedbirler, sadece hukuk mevzuatı ile sınırlı tutulmamaktadır.

Bildirgenin din ve inanç özgürlüğü bağlamındaki en önemli maddelerinden birisi de çocuk haklarını içeren 5. maddedir. İlgili maddenin 1. paragrafında ailelerin, çocuklarını, kendi din veya inançları doğrultusunda

³⁷ Rapor metni için bk. Arcot Krisnaswami, *Study of Discrimination in Matter of Religious Rights and Practises*, New York: United Nations Publication, 1960; ayrıca sözleşmenin tarihçesi hakkında bk. Öktem, *a.g.e.*, ss. 188-197.

³⁸ Bk. *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, <http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm>

da yetiştirme ve onlara kendi inançları doğrultusunda din ve ahlak eğitimi verme hakları bulunmaktadır. Bunun ötesinde dini veya felsefi inançlarına aykırı bir eğitime tabi tutulamazlar. (2. paragraf)

Düşünce, vicdan veya inanç özgürlüğünü düzenleyen 6. madde ise, düşünce ve vicdan özgürlüğünün içeriğini açıklamaktadır. Buna göre, düşünce ve vicdan özgürlüğü;

1- Bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma,

2- Vakıf veya insani amaçlı kurumlar kurma ve bunları işletme,

3- Bir dinin veya inancın gereklerine ilişkin gerekli araç-gereç ve materyali temin etme ve bunları kullanma,

4- Bu alanla ilgili yayın yapma ve dağıtma,

5- Bir din ya da inancın öğretimini yapma ve bu amaçlar için uygun yerler yapma,

6- Bireylerden ve kurumlardan gönüllü mali yardım talep etme ve alma,

7- Bir din ya da inanç için gerekli dini liderler yetiştirme, atama, seçme ve yerine geçecek olanı belirleme,

8- Bir kimsenin dini gün, bayram ve törenlerine uygun davranma,

9- Ulusal ve uluslararası düzeyde, din ve inanç konularında birey ve topluluklarla iletişim kurma ve sürdürme.

Din ya da inanç özgürlüğünün içeriğini belirleyen yukarıdaki 9 madde, özgürlük alanının genişliği hakkında bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca bildirgenin 7. maddesinde, bildirmede yer alan temel hak ve özgürlüklerin herkes tarafından uygulamada da kullanılabilmesi için iç hukukta gerekli düzenlemelerin yapılması istenmektedir.

Sonuç olarak, Din veya İnanca Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin

diğer uluslararası belgelerin spesifik bir açılımı mahiyetindedir. Din eğitimi açısından bakıldığında, bu bildirgede dini kurum açmaktan, çocuğun anne-babasının din ya da inancı doğrultusunda eğitim almasına kadar bir dizi özgürlük alanının açıkça vurgulandığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989): 20 Kasım 1989 tarihinde BM Genel Kurulu Tarafından oy birliği ile kabul edilip 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuğun medeni, siyasi, sosyal, kültürel ve insani haklarına ilişkin hükümler içermektedir. Çocuk hakları çeşitli uluslararası belgelerde ortaya konulmuş olsa da bu sözleşme, hukuk tarihinde münhasıran çocuk haklarına ilişkin hukuken bağlayıcı ilk bağımsız belge olması hasebiyle önem arz etmektedir.³⁹

Sözleşmenin, doğrudan çocuğun inanç özgürlüğü ile ilgili 14. maddesi şöyledir:⁴⁰

96

OMÜİFD

1- Taraf devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne saygı gösterirler,

2- Taraf devletler, (yukarıda belirtilen hakkın) ebeveyn ve gerekiyorsa yasal vasilerin, çocuğun yeteneklerinin gelişmesine uygun bir biçimde kullanılması için çocuğa rehberlik etme hak ve ödevine saygı duyarlar,

3- Bir kimsenin, dinini ya da inancını açıklama özgürlüğü, sadece kanunla öngörülen ve kamu güvenliği, kamu düzeni, kamu sağlığı ve ahlakını veya başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için zorunlu olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000): AB'nin gittikçe genişleyen yapısı topluluğun din olgusu ile karşı karşıya gelmesine neden olurken demokratik meşruiyet ve insan hakları konusunda da bazı adımların atılmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk hem AİHS'ye atıf yapılması şeklinde hem de bir Temel Haklar Şartı oluşturma şeklinde tezahür et-

³⁹ Öktem, *a.g.e.*, s. 178.

⁴⁰ *Convention on the Rights of the Child*, <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm#art14> (24.12.2010)

miştir. Bir temel haklar şartının oluşturulması fikri 3-4 Haziran 1999 tarihinde yapılan Köln Zirvesi'nde gündeme gelmiş ve bu konuda bir konvansiyon tarafından AB Temel Haklar Şartı'nın hazırlanması kararlaştırılmıştır. AB üyesi ülkelerin hükümet ve ulusal parlamentolarının yanı sıra Avrupa Parlamentosu'nun temsilcilerinden oluşan 62 kişilik konvansiyon Aralık 1999 tarihinde ilk toplantısını yapmış, hazırladığı taslak metni ise 2 Ekim 2000 tarihinde kabul etmiştir. 13-14 Ekim 2000 tarihinde yapılan Biarritz Zirvesi'nde onaylanan taslak, Avrupa Komisyonu'na ve Avrupa Parlamentosu'na gönderilmiştir. 14 Kasım 2000 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve 6 Aralık 2000 tarihinde de AB Komisyonu tarafından onaylanan taslak,⁴¹ 7 Aralık 2000 tarihinde Nice Zirvesi'nde Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon başkanları tarafından imzalanmış ve kamuoyuna açıklanmıştır.⁴²

AB Temel Haklar Şartında din ve vicdan özgürlüğü konusundaki düzenlemeler, 10. ve 14. maddelerde yer almaktadır. 10. maddede yer alan din ve vicdan hürriyeti, AİHS'de olduğu şekliyle düzenlenmiştir. İlgili maddede, herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğu ve bu hakkın kişiye, öğretisi veya inancını toplum içinde veya özelde ortaya koyma imkanı sunduğu belirtilirken, 14. maddede ise, herkesin eğitim-öğretim hakkına sahip olduğu, ebeveynin, çocuklarına kendi dinsel, felsefi ve pedagojik beklentileri doğrultusunda eğitim-öğretim imkanı sağlanmasını isteme hakkının olduğu, bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak tanındığı belirtilmiştir.⁴³

Konuya din eğitimi ve öğretimi açısından bakıldığında, AB Temel Haklar Şartının 10. maddesi bireylere din ve vicdan hürriyeti bağlamında, dini veya felsefi inançlarını açığa vurma ve onları toplum içinde veya özel olarak yaşama hakkı tanımakla birlikte, bu temel özgürlüklerin eği-

⁴¹ A. Füsün Arsava, "Avrupa Temel Haklar Şartı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 1 Güz 2005, s. 4.

⁴² *Conclusions of the Presidency, Nice European Council, 7-10 December 2000*, http://www.europarl.europa.eu/summits/nice1_en.htm, (88.05.2009)

⁴³ "Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Official Journal of the European Communities*, C 364, 18.12.2000.

tim ortamına taşınmasında, ilgili ülkenin ulusal yasalarına saygı duyduğunu belirtmektedir. Nitekim 14. madde ebeveyne, çocuğuna kendi inanç ve felsefesine uygun olarak eğitim alma hakkı tanırken, bu hakkın kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara uygun olmasına vurgu yapmaktadır. Buradan, AB'nin temel özgürlüklere ilişkin bir çerçeve çizdiği, bu hak ve özgürlüklerin nasıl kullanılacağına dair uygulamayı da, çizdiği çerçeveye uygun olarak ilgili ülkeye bıraktığı anlaşılmaktadır ki, din eğitimi konusunda ülkeler arasındaki farklılığın doğal sebeplerinden birisi de budur.

Bunun dışında Temel Haklar Şartı ile birlikte ilk defa azınlık hakları konusu da gündeme gelmiştir. Temel Haklar Şartını hazırlayanlardan birisi olan Mende De Viga'ya göre, şart, şu ana kadar Avrupa Birliği antlaşmalarında yer almayan azınlık hakları açısından önemli bir adımdır.⁴⁴ Bu anlamda şartın 21. maddesinde yer alan "ayrımcılık yapmama" ilkesine göre, din eğitimi ve öğretimi açısından da azınlıklara yönelik bir ayrımcılık yapılması yasaklanmaktadır. Ayrıca 22. maddede Birliğin, dil, din ve kültür çeşitliliğine saygı duyduğunu ifade etmesi de dolaylı olarak 21. maddeyi desteklemektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle AB Temel Haklar Şartı ile ilgili olarak şu sonuca ulaşmak mümkündür: Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ile insan hakları ve temel özgürlükler alanında AİHS'ye paralel olarak bir çerçeve çizilmektedir. Bu çerçeve içerisinde din ve vicdan özgürlüğü bağlamında değerlendirilen din eğitimi alma hakkı, din, dil, ırk, uyruk ve azınlık olmak vb. hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın isteyen her bireye sunulmaktadır. Devlet, bu eğitimi verme konusunda zorlayıcı veya yasaklayıcı bir tutum sergileyemez.

Sonuç olarak, AB'nin temel hak ve özgürlükler konusundaki yaklaşımını ortaya koyan üç farklı belge bulunmaktadır. Bunlar içerisinde AİHS, Avrupa'nın 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı savaşlardan sonra

⁴⁴ Hakan Taşdemir ve Hasan Demir, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, No: 3, Yıl: 2002, s. 98.

demokrasi ve insan haklarına duyulan ciddi özlemin ya da zorunluluğun bir neticesi iken, AB Temel Haklar Şartı, Topluluğun demokrasi ve insan hakları konusundaki meşruiyet zeminini oluşturan önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Lizbon Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte Temel Haklar Şartı diğer AB antlaşmalarıyla eşit hukuki değere sahip olmuştur.

Din ve vicdan özgürlüğünün uluslararası boyutu hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında, yukarıda zikredilen uluslararası belgelerin hepsinde din ve vicdan özgürlüğüne doğrudan ya da dolaylı olarak yer verildiği görülmektedir. Din eğitimi konusunda da başta AİHS'nin 1 no'lu Ek Protokolünün 2. Maddesi olmak üzere diğer uluslararası belgeler, bireylere dini öğretim ve eğitim hakkı tanıdığı gibi, herhangi bir dini inanca sahip olmayan ve din eğitimi ve öğretimi almak istemeyen bireyleri de bu özgürlük kapsamına almaktadır. Ayrıca ebeveynin, çocuğunun din eğitimi ve öğretimini devletten talep etme hakkı da bulunmaktadır. Ancak devletin, din eğitimi ve öğretimi görevini yerine getirirken ebeveynin dini veya felsefi inanç ve kanaatlerini dikkate alma zorunluluğu bulunmaktadır. Yukarıdaki belgelerden hareketle ortaya konulacak bir diğer görüş de ebeveynin dini veya felsefi kanaatlerine aykırı din eğitimi ve öğretimi yapıldığı takdirde ebeveynin, çocuğunu bu dersten muaf tutma hakkının saklı tutulmasıdır.

C. Ulusal Hukukta Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında din eğitimi ve öğretiminin uluslararası hukuk belgelerindeki yerini tespit edildikten sonra şimdi de sırasıyla 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasasında din ve vicdan özgürlüğü ve dolayısıyla din eğitiminin yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Esasında konunun anayasal boyutunun dışında yasal düzenlemeleri içeren alt boyutları olsa da makalenin sınırlılıkları çerçevesinde bunlara yer verilmemiştir.

1924 Anayasası: İkinci Dönem (11 Ağustos 1923-2 Ağustos 1927)
TBMM, seçildikten hemen sonra yeni bir anayasa yapmak zorunda idi.

Zira 1876 tarihli Kanun-i Esasi halen ilga edilmemiş ve 1921 tarihli anayasa da ihtiyaçlara cevap veremez durumda idi. Bundan da öte ikili bir anayasa uygulaması bulunmaktaydı. Bu nedenle yeni meclisin hazırladığı Anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir.⁴⁵

1924 Anayasasında din ve vicdan özgürlüğü, temel hak ve özgürlüklerin yer aldığı beşinci bölümde düzenlenmektedir. İlk olarak ilgili Anayasanın 70. maddesinde “düşünce ve vicdan özgürlüğü Türklerin⁴⁶ tabii haklarından.” denilmektedir. Burada herkesin düşünce ve vicdan özgürlüğü garanti altına alınırken, 75. madde, bunu biraz daha açmaktadır. 75. maddede, “hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi inancından dolayı kınanamaz. Güvenliğe, ahlak kurallarına ve kanunlara aykırı olmadığı sürece her türlü dini tören serbesttir.”⁴⁷

1924 Anayasası, her ne kadar dönemin zor şartları altında yapıldıysa da din ve vicdan hürriyetine ilişkin özgürlük alanı ihmal edilmemiştir. Din eğitimi ve öğretimi açısından konuya bakıldığında, 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanununda, eğitim-öğretim konusu ayrıntılı olarak ele alındığı için bu konuda yeni anayasada özel bir düzenlemeye gidilmemiştir.

1961 Anayasası: 1960 yılında gerçekleşen askeri darbenin ardından hazırlanarak 09.07.1961 tarih ve 334 sayılı kanunla yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın 19. maddesi, din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemesi bakımından önemlidir.

İlgili madde şöyledir:⁴⁸

1- Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

⁴⁵ Kemal Gözler *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yay., Bursa 2000, ss. 57-75.'ten naklen <http://www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm> (27.12.2010)

⁴⁶ Burada geçen “Türk” kelimesi, Anayasanın 88. maddesinde şöyle tanımlanmaktadır: “Türkiye’de, din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese ‘Türk’ denir.”

⁴⁷ 1924 Anayasasının 4695 sayılı kanunla değiştirilmiş şekli için bk. <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (27.12.2010)

⁴⁸ *1961 Anayasası*, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (27.12.2010)

2- Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

3- Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

4- Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

5- Kimse, devletin, sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

101

OMÜİFD

Din ve vicdan özgürlüğü ile din eğitim ve öğretimi açısından 1961 Anayasası 1924 Anayasası'ndan daha ileri safhada görülmektedir. 19/4 madde ile ilk defa din eğitimi ve öğretimi anayasada yer almıştır. Kişinin kendisinin veya yasal temsilcisinin iznine bağlı olarak okullarda okutulan din dersleri bu madde ile seçmeli hale gelmiş ve din ve vicdan özgürlüğü bağlamında dinin öğretimi konusu anayasal güvence altına alınmıştır.

1982 Anayasası: 07.11.1982 tarih ve 2709 sayılı kanun ile yürürlüğe giren 1982 anayasası, bir taraftan din ve vicdan özgürlüğünü garanti alırken diğer taraftan da, din derslerini ilk ve ortaöğretim kurumlarında, zorunlu okutulan dersler arasında göstererek tartışmaların odağına yerleşmiştir.

Anayasanın 24. maddesinde;

1- Herkes, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

2- 14 üncü madde⁴⁹ hükümlerine aykırı olmamak şartıyla, ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

3- Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

4- Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta- öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

5- Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz,

102
OMÜİFD

denilerek, gerek din ve vicdan özgürlüğü gerekse din eğitimi ve öğretim konusundaki yaklaşım açıkça ortaya konulmuştur.

1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinin ardından 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonucunda ilgili kanunun "Laiklik" başlıklı 12. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: "Türk Milli Eğitiminde laiklik esastır. Din Kültürü ve Ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır."⁵⁰ 1990 yılında yapılan yasal değişikliklerle, din dersinin zorunluluğuna bazı istisnalar getirilmiştir. Buna göre, İslam dışı dinlere mensup olanlar, istedikleri takdirde bu derslere katılmama hakkına sahiptirler. Bu dersten muaf olanlar için zorunlu bir ders veya bir ahlak dersi de öngörülmemiştir. Dolayısıyla Türkiye'de okullar-

⁴⁹ 1982 Anayasasının 14. Maddesi; temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasını içermektedir.

⁵⁰ Bk. *Millî Eğitim Temel Kanunu*, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> (28.12.2010)

da din dersleri bağlamında mutlak bir zorunluluktan bahsedilememektedir.⁵¹

Yukarıda da görüldüğü üzere, 1982 Anayasasının 24. maddesi bir yandan din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alırken diğer taraftan da ilk defa din derslerini zorunlu dersler arasına almıştır. 1976 yılından 1982 yılına kadar “Din Bilgisi” ve “Ahlak” adı altında iki ayrı ders olarak okutulan bu dersler, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinin ardından “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adı altında birleştirilmiştir. Ancak dersin zorunlu oluşu, bazı çevrelerde din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bulunmuş ve konu üzerinde ciddi tartışmalar yapılmış ve halen de bu tartışmalar devam etmektedir.

Uluslararası belgelerde ve ulusal hukukta din ve vicdan özgürlüğünün genel bir değerlendirmesi yapıldığında, üç temel prensibin ortaya konulduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu üç temel prensip, bu bağlamda devletlere de yüklenen üç görevi ifade etmektedir. Bu prensiplerden birincisi, anne-babanın belirleyicilik hakkına saygıdır. Temel insan hakları metinleri ve ulusal hukuk incelendiğinde, anne-babanın belirleyicilik hakkının temelde iki noktada toplandığı görülmektedir. İlk olarak anne-babalar, çocuklarının eğitiminde karar vericidirler. İkinci olarak da çocuklarına, kendi dini veya felsefi inançları doğrultusunda bir eğitimin verilmesini devletten talep etme hakları vardır. Ebeveyn istediği takdirde devlet bu görevi yerine getirmekle yükümlüdür.⁵² Ancak 2007 yılında Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi Danışma Kurulu tarafından yayınlanan *Toledo Raporu*'nda, devletin, anne-babanın inançlarına uygun bir eğitim sağlamak gibi bir görevinin bulunmadığı ancak inançlarına aykırı bir eğitim öğretim yapılması halinde ebeveyn, çocuğunu bu dersden muaf tutma hakkı tanınması gerektiği ifade edilmektedir. Hatta okullarda din dersleri, uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, tarafsız

⁵¹ Recep Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 27, (Bahar 2006), s. 27.

⁵² Betül Çotuksöken, “Okulda Din Öğretimi”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, Malatya 2005, s. 236.

ve objektif bir şekilde verildiğinde, zorunlu da olsa, insan haklarına uygun olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Dolayısıyla zorunlu veya seçmeli olmasında bir mahzur bulunmamaktadır.

İkincisi, ayrımcılığa karşı çıkma prensibidir. Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşmenin 2. maddesinde, hiç kimsenin din ya da inancı sebebiyle devlet, kişi ya da kurumlar tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı belirtilmektedir. Bu da doğal olarak farklılıkları dikkate alan, farklı etnik ve dini kökenden gelen bireylerin birlikte yaşamasına yardımcı olan bir okul programının hayata geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Uluslararası insan hakları belgeleri incelendiğinde, devletin sorumluluğunun sadece bireylerin inançlarına müdahale etmekten kaçınmak olmadığı, bunun yanında tüm bireylerin inanç özgürlüğünden yararlanmasını sağlayacak adımlar atması gerektiği de anlaşılmaktadır. Bu anlamda devlet, toplumda karşılıklı saygı ortamının tesisi için gerekli stratejileri benimsemelidir.⁵⁴

Üçüncü prensip ise, özgürlüğün sınırlarıdır. Bu prensip diğer özgürlük alanları gibi din ve vicdan özgürlüğünün de bazı hallerde sınırlandırılabilmesini öngörmektedir. Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşmenin 1/3. maddesinde bireylerin özgürlüğü ile devletin güvenliği arasındaki dengeye işaret eden bir durum söz konusudur. İlgili maddede, bir kimsenin, dinini açığa vurma özgürlüğünün sadece hukuken öngörülen ve kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu sağlığı, ahlaki veya başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli olduğu ölçüde sınırlandırılabilmesi öngörülmektedir.⁵⁵ Ulusal anayasalarda da bu hakkın, devletin bölünmez bütünlüğünü tehlikeye atacak şekilde kullanılmayacağı açıkça belirtilmektedir.

⁵³ *Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools Prepared by the ODIHR Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw, 2007, s. 35; ayrıca bk. Emine Keskiner, "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 1, Yıl: 2010, s. 11.*

⁵⁴ *Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools.., s. 30.*

⁵⁵ *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, <http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm> (28.12.2010)*

Din eğitimi açısından konuya bakıldığında ise, temel insan hakları belgelerinden hareketle anne-babalar din eğitimi ve öğretimi konusunda değişik taleplerde bulunmaktadır. Seküler bir eğitim sistemini benimseyen aileler, din eğitiminin okulların programlarında yer almasını, benimsemedikleri farklı inançların çocuklarına dayatılması olarak görürlerken, dindar aileler ise, çocuklarına din eğitimi ve öğretimi verilmesini devletin bir sorumluluğu olarak görmekte ve bunun okullarda verilmesini kendilerine karşı bir ayrımcılık olarak telakki etmektedirler. Her iki talep de devleti zor durumda bırakmaktadır. Bir taraftan modern toplumda, yerel ve evrensel kültürün anlaşılması ve farklı din ve kültürden insanların aynı toplumda huzur içinde yaşayabilmesi için din derslerinin okul müfredatlarından dışlanması uygun görülmezken, diğer taraftan, din derslerinin tek bir din esas alınarak uygulanmasının çoğulcu toplum modellerine uygun olmadığı düşünülmektedir.⁵⁶ Son tahlilde, görülmektedir ki, okullarda din eğitimi konusunda tüm bireyleri tatmin edecek bir din eğitimi ve öğretimi programı uygulamak oldukça zordur.

Sonuç

Din ve vicdan özgürlüğü, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya konulan uluslar arası hukuk belgelerinde doğrudan yer bulmuş önemli bir kavramdır. Konumuzla ilgili olarak, din eğitimi ve öğretimi konusu da din ve vicdan özgürlüğü altında tartışılan en önemli başlıklardan birisidir. Din eğitimi ve öğretimi konusunda yaşanan en önemli tartışma ise, okullarda din derslerinin zorunlu olarak okutulmasının din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olup olmadığıdır.

Yukarıda ulusal ve uluslararası hukuk açısından ele alındığında ortaya çıkan sonuç, bazı şartları taşıması halinde din eğitimi ve öğretiminin okullarda zorunlu olarak okutulmasının din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olmadığıdır. AİHM'nin kararlarına bakıldığında zorunlu din derslerinin uygulanmasında şu iki hususun göz önünde bulundurulması gerek-

⁵⁶ Keskiner, *a.g.m.*, s. 12; ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Crolayn Evans, "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective", *Human Rights Law Review*, vol: 8, no: 3, 2008, (ss.449-473) ss. 453-456.

tiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, zorunlu bir din dersinde, dersin içeriği eğer herhangi bir inancı veya mezhebi ön plana çıkaracak şekilde düzenleniyorsa ve bu diğer öğrencilerin inançları ile örtüşmüyorsa ise, o zaman veliye, çocuğunu bu dersten muaf tutma hakkı tanınmalıdır; ikincisi ise, eğer hiç kimseye zorunlu din dersinden muafiyet hakkı tanımayacaksa o halde dersin içeriğinin de dinler arası ya da mezheplerüstü mahiyete haiz olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Yani dersin içeriği herhangi bir dini ya da mezhebi önceleyerek bir endoktrinasyona sebebiyet vermemelidir. Nitekim Türkiye'deki zorunlu DKAB dersleri hakkında AİHM'e açılan davalarda mahkemenin vurgusu bu ikinci hususta olmaktadır.

Türkiye'nin gerek AB üyelik süreci gerekse ileri demokrasi çabaları ile örtüşecek bir şekilde zorunlu DKAB derslerinin yeniden ele alınıp sağduyulu ve toplumun ihtiyaç ve beklentilerini ve gelişmiş AB üyesi ülkelerdeki uygulamaları da dikkate alarak bir yeni bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken en makul çözümlerden birisi de DKAB derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılması yerine bu dersin içeriğinin değiştirilerek dinler ve kültürler hakkında bilgi verecek nitelikte hazırlanması; bunun yanında isteyen velilerin, çocuklarının dinin gereklerini ayrıntılı olarak öğrenebilecekleri bir de seçmeli din eğitimi dersi getirilerek isteyen bireylerin din ve vicdan özgürlüğü kapsamında mensubu oldukları din/kültür/inanç veya kanaatlerini öğrenmelerine de imkan sağlanmalıdır. Bütün bunlar belirli bir müfredat dahilinde ve yine devletin gözetimi ve denetimi altında yapılmalıdır. 30.03.2012 Tarih ve 6287 Sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla* birlikte bu anlamda bir seçmeli dersler havuzu oluşturulmakla birlikte bunun içeriğini ve sonuçlarını tartışmak bu makalenin hacmini aşacağı için burada detaya girilmemiştir. Ancak şu kadar var ki, zorunlu bir DKAB dersinin yanında diğer inanç gruplarının hassasiyetlerini de dikkate alarak hazırlanacak olan bir seçmeli din eğitimi dersi, temel hak ve özgürlükler açısından bir taraftan AB sürecindeki Türkiye'nin elini güçlendirebilirken; diğer taraftan da ülkedeki demokratik gelişime önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- 1961 Anayasası, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (27.12.2010).
- ANADOL, Cemal. *Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Burak Yay., İstanbul 2001.
- ARSAVA, A. Füsün. "Avrupa Temel Haklar Şartı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 1 Güz 2005, ss. 1-13.
- ARSLAN, Zühtü. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2005.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Communities*, C 364, 18.12.2000.
- Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*, San Francisco 1945, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf> (22.12.2010)
- Conclusions of the Presidency, Nice European Council*, 7-10 December 2000, http://www.europarl.europa.eu/summits/nice1_en.htm (08.05.2009).
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (10.05.2010)
- Convention on the Rights of the Child*, <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm#art14> (24.12.2010).
- Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Proclaimed by General Assembly Resolution 36/55 of 25 November 1981, <http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm> (24.12.2010).
- DURUL, Ferzan. *Küreselleşme ve İnsan Hakları*, Toroslu Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul 2008.
- ERDOĞAN, Mustafa. "Sivil özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Demokratik Hukuk Devletinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, ss. 63-80.
- ERDOĞAN, Mustafa ve Diğerleri, *İnsan Hakları*, Matus Basımevi, Ankara 2006.
- EVANS, Carolyn. "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective", *Human Rights Law Review*, vol: 8, no: 3, 2008, ss.449-473.
- _____. *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2003.
- International Covenant on Civil and Politics Rights*, <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (23.12.2010).

- KABOĞLU, İbrahim Ö. *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, 6. Basım, Ankara 2002.
- KAPANİ, Münci. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- KAYMAKCAN, Recep. "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 27, (Bahar 2006), ss. 21-36.
- KESKİNER, Emine. "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, Yıl: 2010, ss. 5-24.
- KINCAL, Remzi Y. *Vatandaşlık Bilgisi*, Mikro Yay., Ankara 2002.
- KRISNASWAMI, Arcot. *Study of Discrimination in Matter of Religious Rights and Practises*, New York: United Nations Publication, 1960.
- MEB, "İlköğretim Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı", *Tebliğler Dergisi*, Cilt: 63, sayı: 2517, Yıl: Ekim 2000.
- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna dair Kanun*, tarih: 04.06.2003, Sayı: 4868 <http://www.yargitay.gov.tr/content/view/147/80/> (23.12.2010).
- 108 OMÜİFD *Milli Eğitim Temel Kanunu*, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> (28.12.2010).
- MUMCU, Ahmet- KÜZECİ, Elif. *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2005.
- ÖKTEM, Akif Emre. *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte Yay., Ankara 2002.
- ÖZDEK, Yasemin- KARACAOĞLU, Emine. "Turkey", *Fundamental Rights in Europe*, Robert Blackburn and Jörg Polakiewicz (Ed.), New York: Oxford University Press, 2001.
- ÖZENÇ, Berke. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, Kitap Yay., İstanbul 2006.
- Resmi Gazete*, tarih: 21.07.2003, sayı: 25175.
- Saniewski v. Poland, 26.06.2001, 40319/98, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=670116&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> (15.06.2009)
- TAŞDEMİR, Hakan- DEMİR, Hasan. "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, No: 3, Yıl: 2002, ss. 85-100.
- The Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml#a18> (23.12.2010)

Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools Prepared by the ODIHR Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw, 2007.

Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Yay., Ankara 2001.

